

ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΞΕΝΕΣ ΓΛΩΣΣΕΣ

του Ι. Θ. ΚΑΚΡΙΑΔΗ

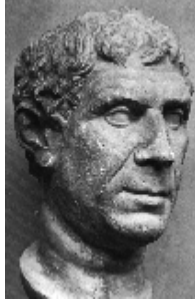
Ιωάννης Κακριδής : φιλόλογος, πανεπιστημιακός καθηγητής, ερευνητής και αισθητικός της λογοτεχνίας (Αθήνα 1901 -1992), από τους κορυφαίους ομηριστές σε παγκόσμιο επίπεδο και από τους πρωτοπόρους της γλωσσικής μεταρρύθμισης στην Ελλάδα, γιος του Θεοφάνη Κακριδή. Σπούδασε στα πανεπιστήμια Αθηνών, Βερολίνου, Βιέννης και Λειψίας. Καθηγητής το 1922-1923 του Ελληνικού Σχολείου στις Σπέτσες, δίδαξε αργότερα Αρχαία και Νέα Ελληνικά και κλασική φιλολογία στα πανεπιστήμια Θεσσαλονίκης (1930-1939 ως υφηγητής και έκτακτος καθηγητής) και Αθηνών (1939-1945 και από το 1948 ως τακτικός καθηγητής), καθώς και σε πανεπιστήμια της Ευρώπης (Στοκχόλμη, Ουψάλα, Λαντ, Τύμπινγκεν). Κατά την περίοδο 1924-1931 εργάστηκε στο *Ιστορικών Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσας* της Ακαδημίας Αθηνών, Έδωσε διαλέξεις σε Ευρώπη, Αμερική και Αυστραλία. Τιμήθηκε με πολλές διακρίσεις και διετέλεσε πρόεδρος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου (1964-1967), που συνέβαλε στην εκπαιδευτική μεταρρύθμιση της κυβέρνησης Γ. Παπανδρέου, και πρόεδρος του Κέντρου Οδυσσειακών Σπουδών της Ιθάκης. Στην ελληνική παιδεία και τη νεοελληνική γραμματεία ο Ι. Κακριδής κατέλαβε ξεχωριστή θέση, την οποία ενίσχυσε η περίφημη «Δίκη των τόνων» (1941-1942), που κίνησε εναντίον του η Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, με αφορμή την τολμηρή, για την εποχή, προσπάθειά του να εισαγάγει το μονοτονικό σύστημα, στο πλαίσιο του αγώνα για τη δημοτική γλώσσα και την καθιέρωσή της, τόσο στην παιδεία όσο και στην επιστήμη. Μολονότι υποστηρίχθηκε από πολλούς κορυφαίους λογίους και πολιτικούς, καταδικάστηκε από το Παιθαρχικό Συμβούλιο του πανεπιστημίου σε δίμηνη απόλυση και αναγκάστηκε τελικά να παραιτηθεί από την έδρα του. Το επιστημονικό έργο του Ι. Κακριδή εκτείνεται σε όλους σχεδόν τους κλάδους της έρευνας, καθώς και της γλωσσικής παιδείας (υφολογία, κριτική, ερμηνεία και μετάφραση κειμένου, θρησκεία, μυθολογία κ.λπ.), ιδιαίτερα όμως σημαντική είναι η συμβολή του στη μελέτη των ομηρικών επών: μετέφρασε, σε συνεργασία με τον Ν. Καζαντζάκη, την *Ιλιάδα* (1955) και την *Οδύσσεια* (1965 — μέρος της οποίας μόνος του μετά τον θάνατο του Καζαντζάκη), όπου εισήγαγε τη «νεοανάλυση» έγραψε *Ομηρικές έρευνες* (1944), *Ομηρικά Θέματα* (1954), *Ξαναγυρίζοντας στον Όμηρο* (1985), *Το μήνυμα του Ομήρου* (1985), συνδυάζοντας τον Όμηρο με την «προφορική επική ποίηση» και ανασκευάζοντας τη θεωρία που αμφισβήτησε την ύπαρξη του Ομήρου. Είναι επίσης ο κατεξοχήν ερμηνευτής του Θουκυδίδη (*Ερμηνευτικά σχόλια στον Επιτάφιο του Θουκυδίδη*, 1941) και μεταφραστής και ερμηνευτής αρχαίων λυρικών. Έγραψε επίσης, ανάμεσα σε άλλα (40 περίπου βιβλία συνολικά): *Το μεταφραστικό πρόβλημα* (1936), *Ανθρωπιστικά* (1942), *Φως ελληνικό* (1963) και πλήθος άρθρα και άλλες μελέτες. Κατά την περίοδο της στρατιωτικής δικτατορίας ο Ι. Κακριδής παραιτήθηκε από την έδρα του στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου της Θεσσαλονίκης (1968). Μετά τη μεταπολίτευση συνεργάστηκε με το ΚΕΜΕ (Κέντρο Εκπαιδευτικών Μελετών και Επιμόρφωσης), συνεχίζοντας ακαταπόνητος την επιστημονική προσφορά του με ποικίλους τρόπους (τηλεόραση, εκπαιδευτικά εγχειρίδια κ.λπ.). Μελέτησε επίσης σε βάθος την ελληνική μυθολογία. Επικεφαλής ομάδας επιστημόνων, εκπόνησε τα έργα *Ελληνική Μυθολογία* (5 τόμ., 1986). Το 1984 εκδόθηκε προς τιμήν του ο τόμος Ι. Θ. Κακριδή, *Μελέτες και άρθρα*.

Ι. Θ. Κακριδής

Για τον Έννιο, το ρωμαίο επικό, τραγικό και σατιρικό ποιητή, που η ακμή του πέφτει γύρω στα 200 π.Χ., μας σώζεται μια μοναδική στην αρχαιότητα, πολύτιμη πληροφορία. Έλεγε πως είχε τρεις καρδιές, επειδή ήξερε να μιλεί τρεις ξένες γλώσσες, ελληνικά, οσκικά και λατινικά. Μητρική του γλώσσα ήταν τα μεσσαπικά.

Quintus Ennius

Quintus Catulus

Gnaeus Naevius

Maccius Plautus

Publius Terentius

τις αξίες του ελληνικού λόγου.—Υστερα από την εντατική αυτή μελέτη της ελληνικής δεν θα παραξενευτούμε, όταν στην προκλασική, και στην κλασική όμως περίοδο της ρωμαϊκής γραμματείας απαντούμε λέξεις και φράσεις και συντάξεις που προδίνουν την άμεση επίδραση της ελληνικής γλώσσας.

Πόσο ζωντανό ήταν το ενδιαφέρο των Ρωμαίων για τις ξένες γλώσσες γενικά δείχνει το παράδειγμα του Όβιδιου, πού εξόριστος στους Τόμους, στη σημερινή Κωσταντζα της Ρουμανίας, όχι μόνο έμαθε τη γλώσσα του τόπου, τα γεττικά, αλλά και έγραψε σ'

Αν θελήσουμε να βαθύνουμε στο νόημα της μαρτυρίας αυτής, θα πιστοποιήσουμε πρώτα πρώτα την περηφάνια του ανθρώπου που κατέχει τόσες ξένες γλώσσες. Ακόμα η έντονη εικόνα που χρησιμοποιεί αφήνει καθαρά να φανεί, πως ο ποιητής, και πολύ σωστά, στην πολυγλωσσία του δεν έβλεπε μια πραχτική δεξιότητα μόνο, αλλά κάτι πολύ πιο βαθύ: είχε λέει τρεις καρδιές, αυτό θα πει πως ένιωθε να γίνεται άλλος άνθρωπος, κάθε φορά που χρησιμοποιούσε είτε τα ελληνικά είτε τα οσκικά είτε τα λατινικά. Καταλάβαινε πως η ανάγκη να μιλήσει σε μίαν από τις γλώσσες αυτές επιδρούσε άμεσα στον εσωτερικό άνθρωπο, στον τρόπο της σκέψης του και στον κόσμο των αισθημάτων του· γιατί η γλώσσα δεν είναι κάτι το εξωτερικό, που μπορεί κανείς να το αλλάξει, όπως τα ρούχα του, χωρίς ο μέσα άνθρωπος να παθαίνει τίποτα. Με άλλα λόγια: ο Έννιος είχε καταλάβει πως ο λόγος πού βγαίνει από το στόμα μας, για να επικοινωνήσουμε με τους άλλους ανθρώπους, βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με τον ενδιάθετο λόγο, με την ενέργεια δηλαδή του λογικού να βάλει σε τάξη τα άπειρα φαινόμενα του εξωτερικού κόσμου και να εξηγήσει όσα συμβαίνουν μέσα στην ίδια την ψυχή του ανθρώπου.

Γενικά οι Ρωμαίοι είχαν από νωρίς ενδιαφερθεί για τις ξένες γλώσσες. Για να καλλιεργήσουν τον άπλαστο ακόμα δικό τους λόγο, είχαν αρχίσει να μεταφράζουν συστηματικά, κατά προτίμηση από την τόσο δουλεμένη μέσα στους αιώνες ελληνική γλώσσα. Τα πρώτα συνειδητά λογοτεχνικά φανερώματα των Ρωμαίων δεν είναι παρά μεταφράσεις ελληνικών ποιητικών έργων. Ο Λίβιος Ανδρόνικος, που εγκαινιάζει την έντεχνη ρωμαϊκή ποίηση, μεταφέρει την *Οδύσσεια* του Ομήρου στα λατινικά, σε στίχο σατούρνιο, ακόμα και πολλές ελληνικές τραγωδίες, που τις παίζει έπειτα, στο θέατρο με το θιάσό του. Ο Έννιος, που είδαμε πριν, ζει στη Ρώμη διδάσκοντας ελληνικά και μεταφράζοντας δραματικά έργα των Ελλήνων για τη ρωμαϊκή σκηνή. Η μεταφραστική αυτή δραστηριότητα των Ρωμαίων συνεχίζεται ως το σύνορο της κλασικής εποχής του Αυγούστου. Γύρω στα μέσα του 1^{ου} π.Χ. αιώνα ακόμα ο Κάτουλλος μεταφράζει από τη Σαπφώ και απ' τον Καλλίμαχο, και ο Κικέρωνας βρίσκει τον καιρό, μέσα στην τόσο ταραγμένη πολιτική του δράση και στην πρωτότυπη συγγραφική του παραγωγή, να μεταφράσει τον *Οικονομικό* του Ξενοφώντα, του Πρωταγόρα και τον *Τίμαιο* του Πλάτωνα, ακόμα τον Περί του στεφάνου λόγο του Δημοσθένη και τον *Κατά Κτησιφώντος* του Αισχίνη. Και πριν από τον Κικέρωνα όμως οι ρήτορες της Ρώμης μελετούσαν συστηματικά τα ελληνικά πρότυπα των κωμικών ρωμαίων ποιητών, όπως ο Ναίβιος, ο Πλάυτος και ο Τερέντιος, η προσπάθεια ήταν πιο πολύ να διασκευάσουν τα ελληνικά πρότυπα παρά να τα μεταφράσουν πιστά και η διασκευή όμως προϋποθέτει βαθιά γνώση της ελληνικής.

Η μεταφραστική αυτή προσπάθεια των Ρωμαίων υπηρετεί δύο μαζί σκοπούς: από τη μια να γνωρίσει στους ανελλήνιστους Ρωμαίους τα αριστουργήματα του ελληνικού λόγου· από την άλλη να καλλιεργήσει τη λατινική γλώσσα, αναγκάζοντάς τη να γίνει ικανή να αναπλάσει, με τα δικά της μέσα και όσο γίνεται καλύτερα

τις αξίες του ελληνικού λόγου.—Υστερα από την εντατική αυτή μελέτη της ελληνικής δεν θα παραξενευτούμε, όταν στην προκλασική, και στην κλασική όμως περίοδο της ρωμαϊκής γραμματείας απαντούμε λέξεις και φράσεις και συντάξεις που προδίνουν την άμεση επίδραση της ελληνικής γλώσσας.

Πόσο ζωντανό ήταν το ενδιαφέρο των Ρωμαίων για τις ξένες γλώσσες γενικά δείχνει το παράδειγμα του Όβιδιου, πού εξόριστος στους Τόμους, στη σημερινή Κωσταντζα της Ρουμανίας, όχι μόνο έμαθε τη γλώσσα του τόπου, τα γεττικά, αλλά και έγραψε σ'

Livius Andronicus

Publius Ovidius

αυτήν ένα ποίημα, όπου υμνούσε την οικογένεια του Αυγούστου. Καί μια τελευταία απόδειξη της σημασίας που δίνουν οι Ρωμαίοι στις ξένες γλώσσες: ο ιστορικός Λίβιος αναφέρει πως στα χρόνια του, στην εποχή δηλαδή του Αυγούστου, τα παιδιά στο σχολείο μάθαιναν τα ελληνικά, ενώ σε πιο παλιούς καιρούς μάθαιναν λέει τα ετρουσκικά. Όστε η διδασκαλία της ξένης γλώσσας είχε εισαχθεί στα σχολεία των Ρωμαίων ως σταθερά μορφωτικό αγαθό.

Ας έρθουμε τώρα στους Έλληνες, καί ας ζητήσουμε να δούμε πώς στέκονται αυτοί μπροστά στις ξένες γλώσσες. Καθώς μελετούμε τις ποικίλες εκδηλώσεις των και κατά κύριο λόγο τα κείμενα που μας κληρονόμησαν, διαπιστώνουμε χωρίς δυσκολία, αλλά και με κάποια απορία, πως οι αρχαίοι Έλληνες αντικρίζουν τις ξένες γλώσσες με απόλυτη αδιαφορία. Στα σχολεία τους δε διδάχτηκε ποτέ γλώσσα ξένη· ως την παρακμή της αρχαίας ελληνικής γραμματείας δε μας σώζεται παρά ένα και μόνο έργο μεταφρασμένο από άλλη γλώσσα, από ειδικούς λόγους, όπως θα δούμε πιο κάτω· ούτε που ακούμε κανέναν Έλληνα να καυκιάει πως είναι πολυγλωσσος· κανένας στην Ελλάδα δε βρέθηκε να γράψει ποιήματα σε ξένη γλώσσα, όπως έκανε ο Οβίδιος· και μια γνώμη σαν του Έννιου, που προαναφέρθηκε, θα ήταν αδιανόητη για έναν Έλληνα, από τα χρόνια του Ομήρου ως τα βυζαντινά.

Και όμως οι Έλληνες είχαν έρθει σε επαφή με πλήθος λαούς ξένους. Και αλλόγλωσσους: με τους Πελασγούς, όταν πρωτοκατέβηκαν στην Ελλάδα γύρω στα 2000 π.Χ., με τους μινωικούς Κρήτες και τους Φοίνικες λίγο αργότερα, ακόμα με τους Αιγύπτιους, τους Βαβυλώνιους, τους Πέρσες, τους Σκύθες, τους Γαλάτες, τους Ρωμαίους. Και ήταν τολμηρός λαός οι Έλληνες, μακροπεραματάρηδες, αργαπογυριστάδες, για να χρησιμοποιήσω το θαναμαστό στίχο του δημοτικού τραγουδιού. Με τα καράβια τους ταξίδευαν σε χώρες όλο και πιο μακρινές· οι αποικίες τους απλώνονταν πολυάριθμες σε όλη την έκταση των παραλίων της μεσογειακής λεκάνης, από τον Πόντο και τη Συρία ανατολικά ως το Γιβραλτάρ δυτικά. Και όμως δε μας σώθηκε ούτε ο παραμικρός απόηχος από την εντύπωση που πρέπει να τους έκαναν οι διαφορότροπες, αλλόκοτες γλώσσες που άκουγαν στα διάφορα πλάτη της γης.

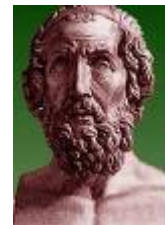
Ο Έλληνας, που ενδιαφέρονται για τα ξένα έθιμα και τ' αντιπαραβάλλουν με τα δικά τους· που αναζητούν και βρίσκουν τους δικούς των θεού ς στους ξένους λαούς κάτω από άλλα ονόματα — που εγκαινιάζουν με άλλα λόγια τη συγκριτική εθνογραφία, μυθολογία και θεολογία· οι Έλληνες, που η ξύπνια, αγαλήνευτη, όλο περιέργεια σκέψη τους τούς σπρώχνει να εξηγήσουν τον κόσμο όλο, γη και ουρανό, δεν μας άφησαν στα κείμενά τους ούτε μια φράση που να δείχνει την αντίδρασή τους μπροστά στο πρόβλημα της πολυγλωσσίας των ανθρώπων.

Ο μύθος του Πύργου της Βαβέλ δείχνει πως οι Ιουδαίοι είχαν από νωρίς απορήσει για την παρουσία τόσων διαφορετικών γλωσσών πάνω στη γη, γι' αυτό γύρεψαν να την εξηγήσουν, ας είναι και με μυθικό τρόπο. Υπάρχει πλουσιότερη μυθολογία από την ελληνική; Και όμως δε βρίσκεται σ' αυτή κανένας αντίστοιχος γλωσσολογικός μύθος. Οι Έλληνες ζουν και στοχάζονται σαν να μην κυκλώνονται από όλες τις μεριές από λαούς αλλόγλωσσους.

Στην απόλυτα αδιάφορη αυτή στάση των Ελλήνων αντίκρου στον ξένο λόγο κρύβεται ένα σημαντικό πρόβλημα της ιδιοσυστασίας του ελληνικού κόσμου, που αξίζει να το μελετήσουμε καλύτερα, και αν μπορούμε, να το εξηγήσουμε.

Ο αρχαίοι Έλληνες και οι ξένες γλώσσες: Ας αρχίσουμε μ' ένα ειδικό ζήτημα· πώς αντιμετωπίζουν οι Έλληνες ποιητές τη δυσκολία να βάζουν μέσα στο έργο τους τούς ξένους λαούς να μιλούν, όταν το απαιτεί η υπόθεση; Το πρόβλημα παρουσιάζεται σε κάθε λαό με λογοτεχνική δραστηριότητα, και η λύση είναι πάντα μία: συμβατικά οι αλλόγλωσσοι μιλούν στη γλώσσα του ποιητή· γιατί ένα ποίημα, όπου η γλώσσα ν' αλλάζει κατά τον ομιλητή, όταν έρχονται σ' επαφή αλλόγλωσσοι — ένα τέτοιο ποίημα είναι αδιανόητο.— Ο Όμηρος ιστορεί στην *Ιλιάδα* τον πόλεμο των Ελλήνων με τους Τρώες· ότι οι Τρώες μιλούν τρωικά, και απ' τους πολυάριθμους συμμάχους των ο καθένας και τη δικιά του γλώσσα, θα μας το τονίσει ο ποιητής δύο φορές· στη δεύτερη και ιδιαίτερα στην Τέταρτη ραψωδία, όταν βάζει τους αντίμαχους στρατούς να ξεκινούν για τη σφαγή και στην πειθαρχία των Ελλήνων, που προχωρούν αμίλητοι, αντιπροβάλλει τη φασαρία που σηκώνεται στον τρωικό στρατό:

Όμηρος

*των Τρώων ο αλαλητός ασκόνονταν, μες στο φαρδί το ασκέρι-
ίδια λαλιά δεν είχαν όλοι τους μηδέ μιλούσαν όμοια,
τι ήταν το ασκέρι χιλιομάζωχτο κι' οι γλώσσες μπερδεμένες.*

Ιλιάδα Β 803, Δ 433 κκ., μετάφρ. Ν. Καζαντζάκη – Ι. Κακριδί

Και όμως οι Τρώες και οι σύμμαχοί τους στην *Ιλιάδα* συνεννοούνται και μεταξύ τους και με τους Έλληνες σ' ελληνική γλώσσα πάντα. Στον ακροατή έφτανε να θυμάται τα χωρία που αναφέραμε, για να φαντάζεται τους ξένους να μιλούν στη δική τους γλώσσα. — Το ίδιο συμβατικά ελληνίζουν οι Πέρσες στ' ομώνυμο δράμα του Αισχύλου, από το Δαρείο και τον Ξέρξη ως τον απλό άνθρωπο του λαού. Με την ίδια συμβατικότητα μιλούν σήμερα στη γλώσσα μας όλοι οι ξένοι ήρωες, όταν μεταφράζουμε έργα αλλόγλωσσα.

Αισχύλος

Πολύ σπάνια να συναντήσουμε στην αρχαιότητα έναν ποιητή, που προσεχτικότερος, σχολαστικότερος, θα έλεγα, γυρεύει να προλάβει την απορία, πώς συμβαίνει ένας ήρωας να ξέρει να μιλεί σε ξένη γλώσσα. Στον *Ομηρικό Ύμνο στην Αφροδίτη* που τον χρονολογούμε στο τέλος του 7^{ου} αι., ο Δίας, για να εκδικηθεί τη θεά του έρωτα, τη βάζει να ερωτευτεί κι' αυτή τον θνητό, τον Αγχίση. Και όταν η Αφροδίτη, νικημένη από τον πόθο, έρχεται και βρίσκει τον αγαπημένο της στα βουνά της Ίδας, για να μην καταλάβει ο Αγχίσης τη Θεία φύση της, παίρνει μορφή θνητής και του αρχίζει μια μεγάλη πλαστή ιστορία, τάχα πως είναι από τη Φρυγία, κόρη του βασιλιά Οτρέα, και ήξερε τα τρωικά, γιατί λέει, όταν ήταν μικρή, έτυχε η παραμάνα της να κατάγεται από την Τροία και της έμαθε και τα τρωικά. Με τον τρόπο αυτό φρόντισε ο ποιητής να μην παραξενευτεί ο Αγχίσης, πως μια φρύγισσα του μιλούσε στη γλώσσα του. Κάπως παράξενη η φροντίδα αυτή! Γιατί και η Αφροδίτη και ο Αγχίσης στο ποίημα μιλούν φυσικά ελληνικά, αφού Έλληνας είναι ο ποιητής που δίνει την ιστορία του έρωτά τους. Αυτή η αντινομία δεν μπορούσε με κανένα τρόπο να παραμεριστεί.

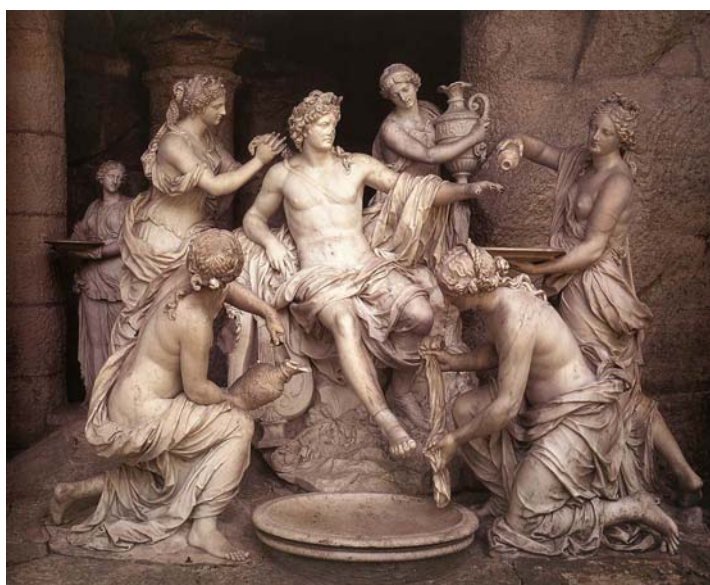

Αφροδίτη και Αγχίσης

Βρισκόμαστε στην περιοχή της αρχαϊκής ποίησης· δω θα συναντήσουμε το μοναδικό ελληνικό χωρίο, που φαίνεται να μιλεί γι' ανθρώπους πολύγλωσσους. Λέω φαίνεται γιατί το πράγμα κάθε άλλο παρά σίγουρο είναι: Στον *Ομηρικό Ύμνο στον Απόλλωνα*, κι' αυτόν από τον 7^ο αι., ο ποιητής μέσα σ' άλλα, περιγράφει την ολόχαρη γιορτή των Ιώνων στη Δήλο, και από τις διάφορες εκδηλώσεις της εξαιρεί ιδιαίτερα το χορό και το τραγούδι των παρθένων του νησιού, που υπηρετούσαν στο ναό του Απόλλωνα. Ας ακούσουμε τους σχετικούς στίχους:

*Και κάτι πού θα μείνει αζέχαστο για πάντα, θάμα μέγα,
του Μακροσαγιάρη οι λάτρισες, της Δήλος οι παρθένες,
που, τραγουδώντας, τον Απόλλωνα δοξολογούνε πρώτα,
και τη Λητώ και την Αρτέμιδα μετά τη δοξαρούσα.
Άλλοτινές γυναίκες έπειτα κι' άντρες παλιούς θυμούνται
και τους δοξάζουν στο τραγούδι τους, κι' αναγαλλιάζει ο κόσμος.
Ξέρουν ακόμα και τα κούρταλα και των ανθρώπων όλων
Να κάνουν τις φωνές. Ακούγοντας καθένας τους νομίζει
ατός του πως μιλεί· τόσο όμορφα ταιριάζουν το τραγούδι.*

Ομηρικός Ύμνος Απόλλωνος 156 κκ., μετάφρ. Ι. Κακριδίη

Απόλλων και Νύμφες

τραγούδια, το καθένα στη διάλεχτό του. Κανείς ωστόσο δέν μπορεί ν' αποκλείσει τη δυνατότητα, οι Δηλιάδες να τραγουδούσαν και ξενόγλωσσους εντελώς ύμνους, την ώρα που ξέρουμε πως στο πανηγύρι της Δήλου έρχονταν και πολλοί ξένοι από τη Μικρασία και στο ποίημα τονίζεται πώς οι κοπέλες ήξεραν να μιμηθούν όλων των ανθρώπων, όχι όλων των Ελλήνων τις φωνές. Όπως και να έχει το πράγμα, χαρακτηριστικό είναι πως ο ποιητής αντικρίζει την ικανότητα αυτή σαν κάτι μοναδικό· *θαύμα μέγα* την αποκαλεί, που η δόξα του δε θα λησμονηθεί ποτέ. Αυτό δείχνει πως μέσα στην Ελλάδα τότε δε θα βρισκόταν εύκολα άνθρωπος, που να ξέρει να τραγουδεί σκοπούς ξένους με ξένα λόγια.

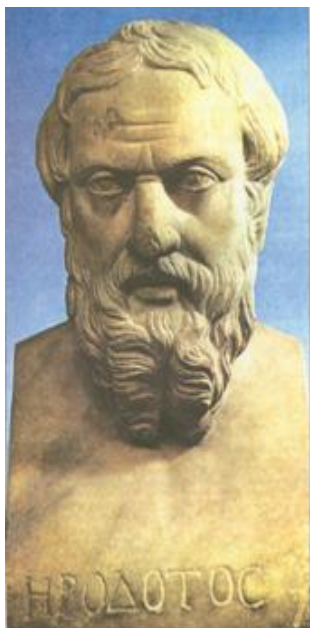

Προχωρούμε στα κλασικά χρόνια της Ελλάδας· κι' εδώ πρέπει να ψάξουμε με το κερύ, για να βρούμε μέσα στις ελληνικές πηγές κάτι που να μας διαφωτίζει κάπως το πρόβλημα της γλωσσογνωσίας των Ελλήνων. Όσο μπορώ να ξέρω, έχουμε μια και μόνο ρητή μαρτυρία, πως ένας Έλληνας, πολύ γνωστός μας άλλωστε, έμαθε και άλλη γλώσσα. Ο μεγάλος Θεμιστοκλής, ο νικητής της Σαλαμίνας, όταν σε κατοπινά χρόνια αναγκάστηκε να καταφύγει στην Περσία, ύστερα από το άγριο κυνήγημα που του έκαναν οι Αθηναίοι, μαζί και οι Σπαρτιάτες, αποφάσισε, μόλις έφτασε στα παράλια του περσικού κράτους, να γράψει στον Αρταξέρξη, το διάδοχο του Ξέρξη στον περσικό θρόνο, και να ζητήσει την προστασία του. Όπως όμως μας αναφέρει ο Θουκυδίδης, περίμενε έναν ολόκληρο χρόνο, ώσπου να μπορέσει να μιλεί κάπως τα περσικά και να γνωρίσει τις συνήθειες του τόπου, και ύστερα παρουσιάστηκε στον Αρταξέρξη, που τον τίμησε εξαιρετικά. Το ότι ο Θεμιστοκλής έμαθε Περσικά έκανε πολύ μεγάλη εντύπωση, φαίνεται. Ακόμα τον πρώτο μ.Χ. αι., ύστερα δηλαδή από 500 κάπου

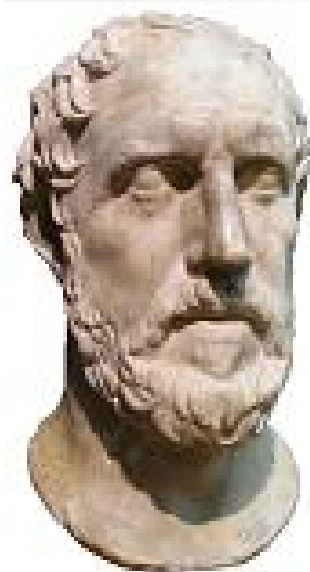
χρόνια, θα τον θυμηθεί ο Κοϊντιλιανός και για τη γλωσσομάθειά του αυτή θα τον παρουσιάσει ως παράδειγμα φυσικής ευφυΐας και μελετηρότητας — δίπλα στο Μιθριδάτη τον Ευπάτορα, το βασιλιά του Πόντου, που ωστόσο μιλούσε 22 γλώσσες. Είκοσιδύο γλώσσες ο Μιθριδάτης, δύο ο Θεμιστοκλής: η σύγκριση είναι συντριπτική για το δεύτερο· για τον Έλληνα όμως και μια μόνο ξένη γλώσσα που έμαθε ήταν κάτι τόσο σπάνιο, που έπρεπε να το απαθανάτισει η ιστορία.

Άλλον Έλληνα, που ν' αναφέρεται πως έμαθε ξένη γλώσσα, δεν απάντησα στις μελέτες μου. Δεν αποκλείεται να μου ξεφεύγει καμιά μαρτυρία, όμως και μια και δύο ακόμα να βρεθούν, δεν αλλάζουν την εικόνα ενός λαού που δε φαίνεται να δίνει σημασία στην εκμάθηση μιας άλλης γλώσσας.

Παρ' όλη αυτή τη σιωπή των πηγών είναι ωστόσο βέβαιο πως πολλοί από τους Έλληνες ήξεραν από μικροί ή και μάθαιναν αργότερα ξένες γλώσσες. Γίνεται ο Ηρόδοτος, που γεννήθηκε στην Αλικαρνασσό της Καρίας και είχε αίμα καρικό στις φλέβες

Ηρόδοτος

Θουκιδίδης

του, να μη μιλούσε καιρικά; Γίνεται ο Θουκυδίδης, που ο πατέρας του είχε θρακικό όνομα, νά μήν ήξερε τα θρακικά, αφού άλλωστε στη Θράκη είχε τα χτήματά του και τα μεταλλεία του, και ένα μεγάλο μέρος της ζωής του το πέρασε εκεί εξόριστος; Έπειτα, όσοι Έλληνες είχαν μόνιμα εγκατασταθεί στα ξένα —στην Περσία, στη Συρία, στην Αίγυπτο, στην Κάτω Ιταλία, στη Σικελία, στη Νότιο Γαλλία, στην Ισπανία — δεν μπορεί να μη μάθαιναν να συνεννοούνται με τους αλλόγλωσσους κατοίκους της καινούργιας των πατρίδας, ας είναι και για πραχτικούς μόνο σκοπούς. Ακόμα και οι έμποροι, που ταξίδευαν στην Ανατολή και στη Δύση, δεν μπορεί να μην είχαν καταλάβει, πόσο καλύτερα κλείνονται οι συμφωνίες και τελειώνουν οι δουλειές, όταν συζητείς με τον ξένο έμπορο στη γλώσσα του, χωρίς νά μεσολαβεί διερμηνέας.

Υπάρχει άλλωστε και μια έμμεση απόδειξη πως οι ξενιτεμένοι Έλληνες μάθαιναν τη γλώσσα του τόπου, όπου έμεναν για λίγο ή για πολύ καιρό. Η απόδειξη αυτή είναι οι ξένες λέξεις που πέρασαν στα ελληνικά. Όταν οι ξενιτεμένοι γύριζαν στην Ελλάδα, μιλώντας στους δικούς των, ανακάτωναν και μερικές ξένες λέξεις, λέξεις προπαντός που δήλωναν προϊόντα άγνωστα ως τότε στους Έλληνες. Τα ξένα αυτά στοιχεία άπλωναν σιγά σιγά μέσα στον ελληνικό χώρο, ώσπου γίνονταν πανελλήνια. Σμιτικές είναι π.χ. οι λέξεις *αρραβών*, *οθόνη*, *κάδος* και *σάκκος*, αιγυπτιακές ο *κώνωψ*, το *ξίφος* και το *νίτρον*, περσικές ο *μάγος*, η *αγγραεία* και ο *παρασάγγης*. Ξενικά δάνεια είναι ακόμα οι λέξεις *πέπερι*, *σίναπι*, *κάνναβις*, *κιννάβαρι*.

Εξάπαντος τα γλωσσικά δάνεια στην παλαιότερη γλώσσα δεν είναι πολλά — με μια μόνο εξαίρεση: το πλήθος τις λέξεις που πήραν οι Έλληνες, όταν έφτασαν στην Ελλάδα, από τους προελληνικούς κατοίκους του τόπου. Ακούστε μια μικρή επιλογή από λέξεις πελασγικές που εξελληνίστηκαν: *βασιλεύς*, *άναξ*, *πρύτανις*, *κυβερνώ*, *γίγας*, *πύργος*, *θάλασσα*, *νήσος*, *λέβης*, *σύκον*, *δάφνη*, *ρόδον*. Ένα είναι βέβαιο: δεν μπορεί εύκολα κανείς να δανειστεί ξένες λέξεις, αν δεν ξέρει την ξένη γλώσσα, και αυτό μας φτάνει για να βεβαιωθούμε ότι μέσα στους Έλληνες βρίσκονταν κάποιοι που γνώριζαν τα περσικά ή τα αιγυπτιακά ή ό,τι άλλο.

Όλη ωστόσο αυτή η πείρα, που αποχτούν οι Έλληνες από την κατοχή της ξένης γλώσσας, πάει χαμένη· μένει στην περιοχή της πραχτικής ανάγκης, δε δουλεύεται μέσα στο λογισμό τους, για να σκεφτούν πάνω στη γλώσσα ως φαινόμενο πανανθρώπινο. Και όταν από τα μέσα κάπου του 5^{ου} αι. θ' αρχίσουν οι σοφιστές να μελετούν το φαινόμενο της γλώσσας, δε θα θυμηθούν καθόλου τις ξένες γλώσσες. Το ίδιο θα γίνει λίγο αργότερα με τον Πλάτωνα· στον *Κρατύλο* του, στο πρώτο μέρος, όπου ο Σωκράτης

Θεμιστοκλής

γυρεύει να δείξει ότι υπάρχει ουσιαστική, εσωτερική σχέση ανάμεσα στη λέξη και στο αντικείμενο που δηλώνει, τα παραδείγματα είναι όλα παρμένα από τα ελληνικά. Κάπου μιλεί και για τις βαρβαρικές γλώσσες υποστηρίζοντας πως και σ' αυτές τα ονόματα δεν συνδυάζονται τυχαία με τα πράγματα, αποφεύγει όμως χαρακτηριστικά κάθε παράδειγμα, που αναγκαστικά θα τον οδηγούσε στην αναίρεση της θεωρίας του.

Ούτε και για τις πραχτικές των ανάγκες ακόμα δείχνουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον οι Έλληνες, όταν πρόκειται για τις ξένες γλώσσες. Από τον Αριστοφάνη μαθαίνουμε πως ήδη στον 5^ο αι. κυκλοφορούσαν λεξιλόγια που ερμήνευαν ομηρικές, ξεχασμένες από καιρό λέξεις — γλώσσες ονόμαζαν τότε τις σπάνιες λέξεις. Από ελληνοπερσικά, ελληνοαιγυπτιακά, έλληνολατινικά λεξιλόγια ούτε ίχνος. Και όμως τόσοι Έλληνες ξεκινούσαν κάθε χρόνο για να εγκατασταθούν στα ξένα: καμιά πρόνοια να γνωρίσουν κάπως από πριν τη γλώσσα της καινούργιας των πατρίδας. Κάποιος Έλληνας θα βρισκόταν εκεί να τους βοηθήσει στην αρχή. — Πρέπει να φτάσουμε σε πολύ υστερότερα χρόνια, για να βρούμε λεξιλόγια για λατινικά π.χ. κείμενα.

Οι Έλληνες αδιαφορούν ακόμα και για τη γλώσσα των Προελλήνων, που ως τα ιστορικά χρόνια, όπου δεν υποχώρησε μπροστά στα ελληνικά, κρατιέται εδώ κι' εκεί μέσα στον ελληνικό χώρο, σχηματίζοντας έτσι ιδιαίτερες νησίδες. Και οι Προέλληνες αυτοί της ιστορικής εποχής, αν δεν είχαν έντεχνη προσωπική ποίηση, δεν μπορεί όμως να μην είχαν λαϊκή ποίηση, γιατί το τραγούδι δε λείπει από κανενός λαού το στόμα. — Στην *Οδύσσεια* ο Όμηρος αναφέρει για την Κρήτη πως είχε ενενήντα πολιτείες και πως την κατοικούσαν Αχαιοί, Ετεόκρητες — αυτό θα πει γνήσιοι Κρητικοί —, Κύδωνες, Δωριείς και Πελασγοί, και προσθέτει: *ἄλλη δ' ἄλλων γλῶσσα μεμιγμένη*. Είχαν λοιπόν πολλές γλώσσες οι Κρητικοί ανακατωμένες. Σαν ποιητής ο Όμηρος δε νοιάζεται φυσικά να δώσει λεπτομέρειες για τις ποικίλες αυτές γλώσσες. Για τους Ετεόκρητες όμως τουλάχιστο ξέρουμε πως κράτησαν την παλιά τους γλώσσα ως τον 3^ο π.Χ. αιώνα. Κανένας δεν ενδιαφέρθηκε ωστόσο να μας διασώσει ένα τους να πούμε τραγούδι, ας είναι και δυο τρεις λέξεις τους.

Ένα δεύτερο παράδειγμα: ο Ηρόδοτος αναφέρει στο πρώτο του βιβλίο τ' ακόλουθα: τι γλώσσα μιλούσαν οι (παλιοί) Πελασγοί, δεν ξέρω καλά καλά να πω. Συμπεραίνοντας όμως από τους Πελασγούς, που ζουν ακόμα και σήμερα στην Κρηστώνα — στη Χαλκιδική — και στην Πλακία και τη Σκυλάκη της Προποντίδας, πρέπει να μιλούσαν βαρβαρικά. Ο ιστορικός θεωρεί αναγκαίο να μας βεβαιώσει πως γλώσσα και των τριών αυτών πόλεων ήταν η ίδια, τίποτε άλλο όμως: του αρκεί να τη χαρακτηρίσει βαρβαρική, και ούτε που του περνάει από το νου να μας δώσει κάποια ουσιαστικότερη πληροφορία.

Ούτε και μεταφράζουν οι Έλληνες ξένα έργα. Για την έλλειψη αυτή ως πριν από λίγες δεκαετίες θα είχαμε το δικαίωμα να ισχυριστούμε πως η μεταφορά ενός κειμένου από τη μια γλώσσα στην άλλη ήταν κάτι άγνωστο στον αρχαίο κόσμο μόλις στα τέλη του 3^{ου} αι. την εγκαινιάζουν, όπως είδαμε, οι Ρωμαίοι. Τώρα ξέρουμε πως ο ισχυρισμός αυτός δεν είναι σωστός: γιατί οι πρόσφατες ανακαλύψεις και έρευνες έδειξαν πως στην κοντινή Ανατολή, που τόσο καλά τη γνώριζαν οι Έλληνες, είχε μεταφραστεί στα μέσα της 2^{ης} π.Χ. χιλιετηρίδας στα χουρριτικά και στα χεττιτικά το περίφημο ακκαδικό έπος που ιστορούσε τα κατορθώματα του Γκίλγκαμες. Ωστε η μεταφραστική πράξη ήταν γνωστή στη Μικρασία τουλάχιστο από το 500 π.Χ. μα οι Έλληνες δε μεταφράζουν έξω από μια μοναδική εξαίρεση στην ιστορία των ελληνικών γραμμάτων. Καιρός να μιλήσουμε γι' αυτή:

Κάποτε, μέσα στον 5^ο αι., οι Καρχηδόνιοι αποφασίζουν να εξερευνήσουν και ν' αποικίσουν τη δυτική παραλία της Αφρικής. Αρματώνουν λοιπόν εξήντα καράβια και με αρχηγό της αποστολής τον Άνωνα, ξεκινούν. Περνούν το στενό του Γιβραλτάρ, αρμενίζουν γιαλό γιαλό στην αρχή κατά το νοτιό κι' έπειτα κατά την ανατολή και ιδρύουν εδώ κι' εκεί αποικίες, αφήνοντας στην κάθε μια κι' από λίγες δικές τους οικογένειες — γιατί στην αποστολή είχαν συμπεριλάβει και γυναίκες. Φτάνουν ως το σημερινό Καμερούν κι' έπειτα, ευειδή τους έλειψαν οι τροφές, γυρίζουν χωρίς καμιά απώλεια στην Καρχηδόνα. Εκεί ο Άνωνας δίνει και σκαλίζουν στην πέτρα το χρονικό του ταξιδιού και αφιερώνει την επιγραφή στο ναό του θεού Βαάλ. Στον 4^ο αι. κάποιος Έλληνας, κινημένος από την επιθυμία να γνωρίσει στους συμπατριώτες του το επιστημονικό αυτό κείμενο με την περιγραφή τόπων παράξενων τόπων και ανθρώπων και ζώων, αποφάσισε να το μεταφράσει. Και η ελληνική μετάφραση μας σώθηκε. Χαρακτηριστικό είναι πως ο σκοπός του μεταφραστή είναι να μεταδώσει γνώσεις μόνο, χρήσιμες στους ταξιδιώτες. Πόση λίγη άλλωστε σημασία έδινε ο ίδιος στην προσπάθειά του δείχνει το τι δεν νόμισε πως άξιζε να σημειώσει το όνομά του. Οπωσδήποτε έχουμε να κάνουμε με μια εξαίρεση που επιβεβαιώνει τον κανόνα.

Νομίζω πως δε χρειάζονται άλλα στοιχεία: έχουμε πια πειστεί πως οι Έλληνες δεν αντιδρούν μπροστά στο φαινόμενο της ξενογλωσσίας: όταν τους χρειάζεται, τους φτάνει να χαρακτηρίσουν την οποιαδήποτε ξένη γλώσσα βαρβαρική κι' έπειτα ν' αδιαφορήσουν απόλυτα.

Και τώρα έρχεται φυσικά το ερώτημα: πώς μπορούμε να εξηγήσουμε την αδιαφορία αυτή σ' ένα λαό που είναι γεμάτος περιέργεια για τον έξω Κόσμο; Η πιο πρόχειρη απάντηση είναι να πούμε πως οι Έλληνες περιφρονούν τις άλλες γλώσσες, όπως δείχνει και ο χαρακτηρισμός βάρβαρες για όλες.

Καθώς οι Άγγλοι ως πριν από λίγα χρόνια δε φρόντιζαν να μάθουν καμιά ξένη γλώσσα Κι' άφηναν στους άλλους τον κόπο να μαθαίνουν τη δική τους, αν ήθελαν να συνεννοηθούν μαζί τους, το ίδιο και οι Έλληνες στο μεγάλο και οπωσδήποτε δικαιολογημένο εγωισμό τους, περήφανοι για τον πολιτισμό που είχαν αναπτύξει και προπαντός για την τέχνη του λόγου τους, δεν περίμεναν να μάθουν τίποτε από τους άλλους λαούς, ώστε να κοπιήσουν να γνωρίσουν τον προφορικό τους λόγο και τα γραπτά τους μνημεία.

Η εξήγηση αυτή θα μου επιτραπεί να πιστεύω πως δεν αντιμετωπίζει το πρόβλημα στο βάθος του. Πρώτα πρώτα να ξεκαθαρίσουμε τη σημασία της λέξης βάρβαρος, που τόσο συχνά τη χρησιμοποιούμε και σήμερα, όταν θέλουμε να χαρακτηρίσουμε έναν άνθρωπο ή έναν λαό άξεστο και απολίτιστο. Στους αρχαίους όμως Έλληνες βάρβαρος αρχικά σημαίνει κάθε λαό αλλόγλωσσο, χωρίς καμιά μειωτική απόχρωση και κάθε άνθρωπος, που δεν έχει για μητρική του γλώσσα τα ελληνικά, είναι βάρβαρος, άσχετα τελείως με την πνευματική και ψυχική του καλλιέργεια.

Ωστε βάρβαρος δε θα πει παρά αλλόγλωσσος. Και από πού παράγεται ή λέξη; Από την επανάληψη της συλλαβής *βαρ*. Όταν ακούει κανείς μια γλώσσα που δεν την ξέρει, οποιαδήποτε και να είναι η γλώσσα αυτή, τη νιώθει σα μια σειρά από συλλαβές δίχως νόημα, σαν ένα λόγο αδιάρθρωτο, χωρίς κλίση, χωρίς σύνταξη, χωρίς κανόνες. Ο πρώτος που έπλασε τη λέξη *βάρβαρος* θ' άκουσε κάποιους ξένους να μιλούν και με την επανάληψη της συλλαβής *βαρ* θέλησε να αποδώσει την παράξενη ακουστική εντύπωση που του έκανε ο ακατανόητος αυτός λόγος. Ένα παρόμοιο σημερινό παράδειγμα: μια Ελληνίδα που βρέθηκε στη Γερμανία, χωρίς να κατέχει τη γλώσσα, ονόμασε τους Γερμανούς Μπάφτενμπούφτεν· και εδώ ο νεολογισμός ζήτησε να μιμηθεί τους ήχους της ξένης γλώσσας, που επαναλαμβάνονται χαρακτηριστικά.

Το παράξενο είναι πως η λέξη *βάρβαρος* δεν είναι καν ελληνική, είναι βαρβαρική ! Στα παλιά ινδικά *Barbara* σημαίνει τραυλός. Και οι Ινδοί και οι Έλληνες όμως έχουν δανειστεί τη λέξη από τους Σημίτες: *barbar* και *barbara* στα σουμμερικά και στα βαβυλωνιακά έχει τη σημασία του ξένου αλλοεθνής. Ο χαρακτηρισμός βάρβαρος για τους αλλόγλωσσους έμεινε και όταν αργότερα οι Έλληνες, τουλάχιστο όσοι ζούσαν στα ξένα, έμαθαν την εγχώρια γλώσσα και κατάλαβαν πως κάθε άλλο από συσώρευση από συλλαβές δίχως νόημα είναι, πως κι' αυτή έχει κλιτικό σύστημα και συνταχτικούς κανόνες, άλλο ζήτημα αν διαφορετικούς από τους ελληνικούς.

Δεν μπορεί λοιπόν να είναι από περιφρόνηση που οι Έλληνες δε δίνουν σημασία στον ξένο λόγο, δε μεταφράζουν, δεν προσπαθούν από παιδιά να μάθουν άλλες γλώσσες, δεν ζητούν να διατηρήσουν τον ξένο λόγο στα δικά τους κείμενα. Ο λόγος της γλωσσικής αυτής απομόνωσης πρέπει να βρίσκεται πολύ πιο βαθιά, στην ιδιοσυστασία της ελληνικής ψυχής. Φτάνουμε στο πιο κρίσιμο σημείο της έρευνάς μας και είναι ανάγκη ν' απλώσουμε τη ματιά μας.

Οι αρχαίοι Έλληνες είναι ένας λαός εντελώς ιδιότυπος, σαν κι' αυτόν δε βρέθηκε άλλος στα ιστορικά του κόσμου. Όλη τους η ζωή, ατομική και κοινωνική, οργανώνεται σιγά σιγά, τελείως ανεπηρέαστα από τη ζωή των λαών που τους κυκλώνουν.

Έρχονται και καταχτούν την Ελλάδα — την Πελασγία θα λέγαμε καλύτερα. Οι θεοί τους, ίσως όχι τόσο οι λίγοι που φέρνουν μαζί τους, όσο οι πολλοί που βρίσκουν στην Ελλάδα και τους κάνουν και δικούς των θεούς, είναι κατά κύριο λόγο χθόνιοι, τερατόμορφοι, ζωόμορφοι, σκοτεινοί κι' εκδικητικοί. Και οι Έλληνες σιγά σιγά τους αφαιρούν την αγριάδα και την ασκήμια, τους υψώνουν από τα σκοτεινά βάθη της γης στα διάφανα πλάτη τ' ουρανού και πλάθουν έναν ολόφωτο κι' ολόχαρο Όλυμπο, με θεούς πανέμορφους, ιλαρούς και τόσο ανθρώπινους, όσο σε καμιά άλλη ποτέ θρησκεία, είτε παλιά είτε νεότερη. Ο κάθε θνητός μπορεί να τους πλησιάσει, και όρθιος, απροσκύνητος, κοιτάζοντάς τους στα μάτια να ζητήσει τη χάρη τους, χωρίς τη μεσολάβηση κανενός ιερέα. — Ποιος τους έμαθε τους Έλληνες να ιλαρύνουν και να ομορφύνουν τους θεούς των;

Στην αρχή έχουν και οι Έλληνες τον πατριαρχικό τους βασιλέα, που ασκεί την εξουσία τριγυρισμένος από μικρότερους άρχοντες. Ο λαός, χωρίς δικαιώματα, είναι αναγκασμένος να υπακούει στις προσταγές των βασιλιάδων του. Σιγά σιγά οι Έλληνες περνούν από τη βασιλεία στην αριστοκρατία, μα και η κυριαρχία των ευγενών δεν τους ικανοποιεί. Ακόμα πιο μισητή τους γίνεται η τυραννίδα, που επικρατεί παροδικά στον 7^ο και τον 6^ο αι. σε πολλές μεγάλες πολιτείες. Τέλος στον 5^ο αι. θα ξεπροβάλλει το άνθος της αθηναϊκής δημοκρατίας, όπου ο κάθε πολίτης, και ο πιο ταπεινός, έχει τα ίδια ακριβώς δικαιώματα με τον πιο τιμημένο. Από πού πήραν οι Έλληνες το δίδαγμα πως όλοι οι πολίτες είναι ίσοι και ελεύθεροι; Ποιος τους έμαθε ν' απαιτούν από το κάθε ελεύθερο άτομο να διαπλαστεί σε μian άκεραιωμένη προσωπικότητα και όχι να μείνει μια μονάδα ανώνυμη, άψυχη, άβουλη, ανεύθυνη, τυφλό ενεργούμενο των αρχόντων; Μήπως όλα αυτά τους τα έμαθαν οι λαοί που τους γειτόνευαν; Μα στην Αίγυπτο είναι πάντα ο βασιλιάς, ο Φαραώ, ο γιος του θεού, που κυβερνάει εν ονόματι του θεού τους υπηκόους του· σ' αυτόν ανήκει και όλη η γη· στη διοίκηση ο λαός δεν παίρνει καθόλου μέρος. Και στην Περσία κυριαρχεί ο δεσποτισμός. Κι' αν ο Πέρσης βασιλιάς δε θεωρείται θεός, μια φορά ορίζει τους υπηκόους του σε ζωή και σε θάνατο. Τό ίδιο και στ' άλλα κράτη της Ανατολής.

Μια χιουμοριστική απεικόνιση των 12 θεών του Ολύμπου

Ποιος εδίδαξε τους Έλληνες να παίρνουν το δρόμο του Κάτω Κόσμου γυμνοί από αξιώματα και τίτλους και στολές, με μόνη συνοδεία το δικό τους και του πατέρα τους τ' όνομα, γιατί πίστευαν πως μόνο έτσι θα μείνει αμεύτιστη η μνήμη του ανθρώπου που ενσάρκωσαν; Με δυο λόγια: Ποιος εδίδαξε τους Έλληνες το ιδανικό του ελευθέρου, υπεύθυνου, τελειωμένου ανθρώπου;

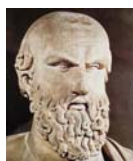
Τον τρόπο που οι Έλληνες διαμορφώνουν τα πολιτικά, κοινωνικά και ατομικά τους ιδανικά δεν τον χρωστούν σε κανέναν απολύτως δάσκαλο. Είναι οι πρώτοι στον κόσμο που ανακαλύπτουν την αξία του ανθρώπου ως ατόμου και του λύνουν τα χέρια, για να πλάσει υπεύθυνα τη ζωή του. Ότι δημιουργούν είναι ο καρπός ενός δέντρου που μεγάλωσε οργανικά από έναν σπόρο, χωρίς ξένα μπολιάσματα, και ο σπόρος αυτός έχει πέσει στην ελληνική γη πριν από χίλια πεντακόσια χρόνια — χίλια πεντακόσια χρόνια χρειάστηκαν, για να μπορέσει να δώσει τους καλύτερους καρπούς του στους κλασικούς αιώνες της Ελλάδας.

Όχι πως δεν παίρνουν οι Έλληνες κάποια στοιχεία από τους Ασιάτες και τους Αιγύπτιους με μίαν όμως δύναμη ανεπανάληπτη στον κόσμο κατορθώνουν αυτό που παίρνουν όχι να το ενοφθαλμίσουν, να το μπολιάσουν στον ελληνικό κορμό, αλλά να το περάσουν πρώτα από τις ρίζες, κι' έτσι, μετουσιωμένο, να δυναμώσει τους χυμούς, τους ελληνικούς χυμούς που θρέφουν το δέντρο του πολιτισμού τους, όπως όπως το φυτό που δέχεται το λίπασμα και το μετουσιώνει σε ρόδο.

Μερικοί ιστορικοί υποστήριξαν στα τελευταία χρόνια πως αν οι Έλληνες έγιναν ό,τι έγιναν, αυτό το χρωστούν πάνω απ' όλα στο ότι φτάνοντας στην Ελλάδα ανακάτωσαν το αίμα τους με των Πελασγών. Η διασταύρωση και αφομοίωση των δύο λαών, αυτή λένε πως σφράγισε τον ελληνικό άνθρωπο, χαρίζοντάς του το ανήσυχο, ερευνητικό, και φιλελεύθερο πνεύμα και την τόσο ευαίσθητη καλλιτεχνική ιδιοσυγκρασία.

Η θεωρία αυτή μπορεί να είναι σωστή· μα για μας εδώ δεν έχει σημασία, αν οι πρώτες καταβολές του ελληνικού ανθρώπου βρίσκονται πριν το αίμα των Ελλήνων σμίξει με το πελασγικό ή αμέσως ύστερα. Σημασία για μας έχει ότι στον Όμηρο, εκεί δηλαδή που για πρώτη φορά παρακολουθούμε τον ελληνικό άνθρωπο να στοχάζεται, να αισθάνεται και να ενεργεί, τον ανακαλύπτουμε να έχει προχωρήσει όχι λίγο στο δρόμο που θα τον φέρει αργότερα στην τελειώσή του.

Οργανική, έξω από κάθε ξένη επίδραση είναι η ανάπτυξη του ελληνικού ανθρώπου· οργανικά

Σοφοκλής

αναπτύσσεται και η ελληνική γλώσσα. Τέλεια δεν είναι από την αρχή· από την αρχή όμως κρύβει τα σπέρματα που θα οδηγήσουν στην τελείωση. Η γλώσσα των Μικηναίων Ελλήνων, είτε τη διαβάζουμε σήμερα είτε όχι, είτε τη διαβάζουμε κάποτε είτε όχι, μια φορά έκλεινε μέσα της, εν σπέρματι, όλες τις δυνάμεις που θα πλαστοουργήσουν κάποτε τη γλώσσα του Σοφοκλή και του Πλάτωνα. Και αν η ελληνική ποιητική γλώσσα έχει φτάσει στην *Ιλιάδα* κιόλας και στην *Οδύσεια* σε θαυμαστές εκφραστικές ικανότητες, ας μην ξεχνούμε πως ο Όμηρος είναι ένας από τους

Πλάτων

τελευταίους εκπροσώπους μιας επικής παράδοσης, που αρχίζει πολλούς αιώνες πιο πριν. Στους γνωστούς προομηρικούς ποιητές, που η χρονική απόσταση και η μεγαλοφυΐα του ποιητή της *Ιλιάδας* και της *Οδύσσειας* τους έριξαν στη λησμονιά, χρωστώει η ελληνική ποιητική γλώσσα την τελειώσή της. Το μόχθο τους, ως που να την κάνουν ικανή να εκφράζει και τα πιο ανάλαφρα κινήματα της ψυχής, μόνο να τον φανταστούμε μπορούμε. Όσο για τον πεζό λόγο, την αδεξιότητά του δεν είναι δύσκολο να την πιστοποιήσουμε ακόμα και σε κείμενα γραμμένα στην κλασσική Αθήνα του Πελοποννησιακού πολέμου, γύρω στα 425. Μια γενιά αργότερα θα βρούμε στον Πλάτωνα τον αττικό λόγο τελειωμένο.

Οι Έλληνες δε μεταφράζουν ξένα έργα όπως οι Χετταίοι και οι Ρωμαίοι, όχι γιατί δεν το μπορούν, όχι γιατί τα περιφρονούν, αλλά γιατί από μια πιο πολύ ασυνείδητη παρά συνειδητή αντίσταση δε θέλουν να διαταράζουν την οργανική ανάπτυξη του ελληνικού λόγου και γενικότερα του ελληνικού κόσμου. Η μετάφραση ενός έργου αλλόγλωσσου συχνά εκβιάζει. το μεταφραστή να εισαγάγει στη δική του γλώσσα στοιχεία ξένα. Η γλώσσα του πρωτότυπου έργου δεν μπορεί παρά να επηρεάζει τη γλώσσα της μετάφρασης.

Πολύ πιο σημαντικό είναι ωστόσο κάτι άλλο: ένα ξένο έργο που μεταφράζεται παραμένει ως περιεχόμενο ένας κόσμος ξένος στο νέο του περίγυρο — έξω από τη γλώσσα που άλλαξε. Ας ξεκαθαρίσουμε τη σκέψη αυτή μ' ένα δικό μας παράδειγμα: Σήμερα διαβάζουμε τον Σαίκσπηρ, τον Γκαίτε και τον Θερβάντες σε αρκετές νεοελληνικές μεταφράσεις. Στις μεταφράσεις αυτές η γλώσσα είναι βέβαια η νεοελληνική, όλες όμως οι άλλες αξίες των έργων κρατούν την ξενικότητά τους. Τι κοινό έχει ο κόσμος του Άγγλου, του Γερμανού και του Ισπανού συγγραφέα με το δικό μας κόσμο; Απελπισμένοι Δανοί πρίγκιπες, σκοτεινές εγκληματικές ψυχές, ιππότες και Δουλτσινέες, Μεφιστοφελήδες και Βαλπούργιες νύχτες... Ο μεταφραστής ενός ξένου έργου ενοφθαλμίζει στο δέντρο του πολιτισμού της πατρίδας του έναν κόσμο οπωσδήποτε αλλότριο. Αυτόν τον ενοφθαλμισμό του αλλότριου τον αποκρούσουν οι αρχαίοι Έλληνες πιο πολύ από ένστιχτο. Με απόλυτη συνέπεια στο δρόμο που τους εχάραξε η μοίρα προτιμούν και εδώ ό,τι ξενικό πάρουν να το ρίξουν στις ρίζες του δέντρου τους, για να προβάλλει έπειτα μεταλλαγμένο σε καρπό ελληνικό.

Σήμερα το ξέρουμε: η ησιόδειος μύθος της τριπλής διαδοχής στο θρόνο των θεών — Ουρανός, Κρόνος, Δίας — είναι δάνειο από την ασιατική θεολογία της 2^{ης} π.Χ. χιλιετηρίδας. Τα χεττιτικά κείμενα γύρω στα 1500, που απογραμμάτιστηκαν πριν από λίγα χρόνια, μιλούν καθαρά για τους τρεις θεούς που διαδέχτηκαν ο ένας τον άλλο στη βασιλεία του ουρανού: Ανού, Κουμαρμπί και Τεσούμπ. Ανού, ο πρώτος βασιλιάς, παράγεται από τη σουμμερική λέξη *αν*, που σημαίνει ουρανός, η αντιστοιχία του λοιπόν με τον πρώτο θεό των Ελλήνων, τον Ουρανό, είναι αδιαφιλονίκητη. Τα σχετικά ωστόσο ανατολικά κείμενα οι Έλληνες δεν τα μεταφράζουν: τα αναχωνεύουν και τα μετουσιώνουν. Πριν διαβαστούν τα χεττιτικά, από κανενός φιλόλογου τη σκέψη δεν περνούσε πως ο μύθος αυτός του Ησιόδου ήταν δάνειο ξένο. Το σωστό θα ήταν να πούμε: ο μύθος ήταν ξένος, και έγινε ελληνικός, απόλυτα ελληνικός.

Ησιόδος

Μέσα σ' αυτή την έγνοια των Ελλήνων να μην ταραξούν το οργανικό ξεδίπλωμα της γλώσσας και του πολιτισμού των δεν είναι παράξενο αν ούτε τα παιδιά τους τα μάθαιναν άλλη γλώσσα ούτε μεγάλο ενδιαφέρον έδειχναν για τον ξένο λόγο, είτε μέσα στην Ελλάδα είτε έξω τον άκουγαν. — Ο αρχαίος ελληνικός κόσμος ζει σε απόλυτην αυτάρκεια. Δεν είναι τυχαίο ότι στον περίφημο *Επιτάφιο* του Θουκυδίδη ο έπαινος της αυτάρκειας ακούγεται δύο φορές, τη μια για την Αθήνα την ίδια: *πὴν πόλιν τοῖς πᾶσι παρεσκευάσαμεν αὐταρκεστάτην*, την άλλη για τον πολίτη της ως άτομο: *λέγω καθ' ἕκαστον δοκεῖν μοι τὸν αὐτὸν ἄνδρα παρ' ἡμῶν ἐπὶ πλείστ' ἂν εἶδη καὶ μετὰ χαρίτων μάλιστα ἂν εὐτραπέλωσ τὸ σῶμα αὐταρκες παρέχεσθαι* — ό κάθε άντρας από μας θα μπορούσε, μου φαίνεται, σ' ένα πλήθος φανερώματα της ζωής και με την πιο μεγάλη ευστροφία μαζί και χάρη, θα μπορούσε να παρουσιάσει τον εαυτό του αὐταρκό. Μα η αυτάρκεια αυτή — και τούτο είναι το θαυμαστό — δεν κατορθώνεται στους Έλληνες με το ερμητικό κλείσιμο στον εαυτό τους και την άρνησή τους να ιδούν έξω από τα σύνορά τους. Οργάνουν τις θάλασσες νύχτα μέρα και ανοίγουν τα μάτια διάπλατα στα θεάματα και στα ακούσματα του ξένου κόσμου. Όλο αυτό το πλούσιο υλικό όμως δεν τους ξεστρατίζει από τον ελληνικό τους δρόμο: είτε θετικά είτε αρνητικά τους γίνεται πείρα ζωής και μετουσιώνεται σε πνεύμα ελληνικό. — Ίσως στις εικαστικές τέχνες, επειδή εκεί οι μορφές από τη φύση τους μεταφέρονται πιο εύκολα, μπορούμε να πιστοποιήσουμε σε ορισμένες εποχές κάποια αμεσότερη επίδραση: μα κι' εκεί δεν περνάει πολύς καιρός και το ξένο αφομοιώνεται και εξελληνίζεται.

Μα οι Έλληνες, είπαμε, δανείστηκαν ξένες λέξεις· ο δανεισμός αυτός δεν δείχνει πως δεν κατόρθωσαν πάντοτε ν' αντισταθούν στην επιδρομή του ξενικού; — Είναι αλήθεια πως αρκετά ξενικά στοιχεία πέρασαν στο ελληνικό λεξιλόγιο, το πώς όμως έγινε ο δανεισμός αυτός θα μπορέσουμε να το δούμε καλύτερα, αν αντιπαραβάλουμε άλλη μια φορά τους Έλληνες με τους Ρωμαίους.

Όταν οι Ρωμαίοι οικειώνονται την ελληνική μυθολογία, βρίσκονται συχνά μπροστά σε κύρια ονόματα, που ο σχηματισμός τους δεν έχει το αντίστοιχό του στα λατινικά: *Αγχίσης, Αινείας, Ανδρόγεως, Μελπομένη, Πηνελόπη, Αράχνη*... Ακόμα εισάγουν στη γλώσσα τους και προσηγορικά ελληνικά ονόματα, που δεν μπορούν να κλιθούν σύμφωνα με τους κανόνες της δικής τους γραμματικής. Έτσι τα κρατούν αναλλοίωτα και ακόμα τα κλίνουν συχνά όπως και οι Έλληνες, κι' ας είναι οι καταλήξεις αυτές ανύπαρχτες στα λατινικά. Κι' εμείς σήμερα κρατούμε αναλλοίωτα τα ξένα κύρια ονόματα και προσηγορικά: *ο Γκαίτε, ο Ουγκώ, ο Κλεμανσώ, ο Τσώρτσιλ, ο Κρούστσεφ, το τραμ, το ασανσέρ, το φεστιβάλ*... κι' ούτε που μπορούμε να τα κλίνουμε, αυτό θα πει πως μένουν ξένα μέσα στον ελληνικό λόγο, σα μια σφήνα που πληγώνει και ενοχλεί.

Και οι αρχαίοι Έλληνες τι κάνουν με τις ξένες λέξεις και τα κύρια ονόματα; Αδιαφορώντας για την πιστή τους απόδοση, τα ξαναπλάθουν και τα παρουσιάζουν υποταγμένα στην ελληνική κλίση και φωνητική: *ή Θάλασσα, τής Θαλάσσης, ή δάφνη, τής δάφνης*. Οι πελασγικές λέξεις έγιναν ελληνικές. Επειδή δεν ξέρουμε πώς ηχούσαν στο στόμα των Πελασγών, ας μην προχωρήσουμε σε υποθέσεις. Ας πάρουμε όμως κύρια ξενικά ονόματα δανεισμένα κάπως αργότερα και που γνωρίζουμε από άλλες πηγές την πραγματική τους μορφή: ο Nabu-Kudurri-Ussur έγινε στα ελληνικά *Ναβουχοδονόσωρ*, ο Ashshurbanipal έγινε *Σαρδανάπαλος*, ο Darayavau Δαρειός, ο Khshaiarsha Ξέρξης, το προσηγορικό khshatrapavan σατράπης. Ο Ηρόδοτος ακούει τη λέξη *ewtrensib*, που θα πει στηρίγματα του θρόνου, και την αποδίδει: *ορσάγγαι*. Πέρσης που θ' άκουγε το όνομα Ξέρξης φυσικά δεν θ' αναγνώριζε το όνομα του βασιλιά Kshaiarsha — πολύ που τους ένοιαζε τους Έλληνες τι θα καταλάβαιναν οι Πέρσες! Το μόνο που κοίταζαν ήταν να μη χαλάσουν τη γλώσσα τους. Αν ο Τσώρτσιλ ζούσε στα χρόνια τους, εξάπαντος θα τον μετασχημάτιζαν σε Κώρκιλο, αν δεν τον έκαναν ακόμη πιο αγνώριστο. Δεν επρόδωσαν λοιπόν οι Έλληνες τις αρχές τους ούτε στις δάνειες λέξεις.

Ειδικό ήταν το πρόβλημα που· για να βρούμε όμως τη λύση του, χρειάστηκε να παρακολουθήσουμε τον Έλληνα σε περισσότερες εκδηλώσεις του. Οι εκδηλώσεις αυτές, μαζί και η ιδιότυπη στάση του απέναντι στις ξένες γλώσσες φάνηκε πως πηγάζουν όλες από την ορμή του ν' αναπτύξει οργανικά τον πολιτισμό του, καθώς πορευόταν πάνω στα χώματα της Ελλάδας, που αν δεν ήταν το λίκνο του, μια φορά του στάθηκε ο τόπος, όπου του ήταν γραφτό να δράσει και να μεγαλοουργήσει.

Στα ίδια χώματα της Ελλάδας πορευόμαστε και μεις σήμερα, μα δεν μπορούμε να καυχηθούμε πως από την ημέρα που ξαναγεννηθήκαμε μετά την Τουρκοκρατία, δείξαμε τον ίδιο πόθο ν' αναπτύξουμε οργανικά τα σπέρματα που έκλεινε μέσα του ο ελληνικός άνθρωπος της Τουρκοκρατίας και του Εικοσιένα. Ακόμα λιγότερο μπορούμε ν' αντισταθούμε στα αλλόξενα στοιχεία σήμερα ακριβώς, που έχουμε ανοίξει διάπλατα τις πόρτες του ελληνικού πνευματικού χώρου, για να μπαινοβγαίνει όποιος θέλει. Δεν είμαι ουτοπιστής το ξέρω κι' εγώ πως στο σημερινό κόσμο είναι αδύνατο ένας λαός ν' αναπτύξει έναν άδολο εθνικό πολιτισμό. Μα το δίδαγμα των παλιών Ελλήνων μένει πάντα ακριβό και πολύτιμο. Περισσότερο ίσως από κάθε λαό έχουμε εμείς ανάγκη να κατορθώσουμε ό,τι μας έρχεται απ' έξω να μας γίνεται αφορμή δημιουργίας, όχι τυφλής μίμησης· να το ρίχνουμε, όπως οι αρχαίοι, στη ρίζα του δέντρου του πολιτισμού μας σαν πρώτο υλικό, για να μπορέσουμε να χαρούμε κάποτε, μα σ' εκατό, μα σε διακόσια χρόνια, καρπούς αληθινά ελληνικούς.

